

HISSIIY HOLAT FE'LLARINING INGLIZ TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMASI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.051>

Muxamedjanov Farxod Mansurovich
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Badiiy tarjima talqin variantlarining ko'pligi bilan boshqa tur tarjimalardan farq qiladi. Muallifning bayon uslubi, badiiy maqsadi va umumiy syujetga tarjimada mutaxassisning yondashuvi ham ta'sir o'tkazadi. Bunda tarjimonning vazifasi bir tildagi matnda keltirilgan ma'lumot boshqasida akslantirish bilan cheklanmaydi. Uning zimmasiga muallif uslubini ham uzatish, tarjima matnini kitobxonga tushunarli qilish, hissiy va tasviriylilik darajasini saqlab qolish vazifalari yuklanadi.¹

Kalit so'zlar: hissiy holat fe'llari, tarjima, semantika, ekvivalentlik, kontekst, ingliz tili, o'zbek tili, his-tuyg'ular, leksik ma'no

TRANSLATION OF EMOTIONAL VERBS FROM ENGLISH TO UZBEKISTAN

Mukhamedjanov Farkhod Mansurovich
Kokand State University

Abstract: Literary translation differs from other types of translation in the abundance of interpretation options. The author's style of expression, artistic purpose and the specialist's approach to the general plot also affect the translation. In this case, the task of the translator is not limited to reflecting the information contained in the text in one language in another. He is also charged with the tasks of transmitting the author's style, making the translated text understandable to the reader, and maintaining the level of emotional and figurativeness.

Keywords: emotional verbs, translation, semantics, equivalence, context, English, Uzbek, emotions, lexical meaning

Kirish: Ma'lumki badiiy tarjimada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bir necha turga bo'lamiz. Asosiy qiyinchiliklar leksema tarjimasidagi nomutanosibliklar, tarjimonning jarayonga subyektiv yondashuvi, badiiy matn va

¹Бархударов Л. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории перевода. М.: Междунар. отношения. 1975. 240 с; Федоров А. В. Основы общей теории перевода. М., 1983

tarjima matni bir-biriga muvofiqlik darajasini baholash imkonsizligi, asliyatdagi milliy o'ziga xosliklar, bayon uslubi, obraz ruhiyati va umumiy kayfiyatni saqlab qolish murakkabligi bilan belgilanadi.² Anglashilganidek, badiiy tarjima normalarini belgilash, uning adekvatlik darajasini baholash me'zonlari mavjud emas. Ba'zi qoidalar bor, albatta. Masalan, neologizmlar tarjimasida bir davrga mansub bo'lgan so'zlardan foydalanish ma'qul, joy va boshqa nomlar o'z mazmunini saqlab qolishi va asliyat atmosferasini yaratishi lozim. Biroq bu qoidalar badiiy tarjimaga standart yondashish uchun yetarli emas. Turli tizimli tillar orasida semantik va struktur tafovutlar bo'lishi tabiiy. Tarjimada bunday farqlar muammoga sabab bo'lmashligi uchun tavsiyalarni turli ma'no guruhlaridagi leksemalar doirasida ishlab chiqish lozim. Masalan, ingliz tilidagi hissiy holat fe'llarining o'zbek tiliga tarjimasi o'z semik tarkibi sabab murakkab masalaga aylanadi. Biroq ularning imkon qadar ekvivalent vositalar yordamida adekvat o'girilishi matn mazmuni bilan birga undagi hissiy bo'yoqdorlikni ham saqlab qolishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyalar

Ma'lumki, tarjima lingvistik, so'zma-so'z yoki erkin bo'lishi mumkin. Badiiy matn uchun har bir yondashuv o'rinli bo'ladi. Erkin tarjima she'riy matn uchun to'g'ri kelsa, nasriy tarjimaga asosan lingvistik yondashish talab etiladi. Lingvistik tarjimaning so'zma-so'zdan farqi shundaki birinchi uslubda mazmun shaklga nisbatan ustunlikka ega. So'zma-so'z uslubda esa shakl ham, mazmun ham asliyat matniga eng yaqin tarzda saqlab qolinishi lozim. Lingvistik tarjima uslubida leksik, grammatik va stilistik yondashuvlardan foydalanish mumkin.³ Birinchi yondashuv nomutanosib leksik birliklar tarjimasiga mos tushadi. Bunda bir tilda mavjud, tarjima tilida aniq semantik muqobiliga ega bo'lmagan leksik birlikni o'xshash semali so'z bilan o'girish, aniqlashtirish (konkretlashtirish), transkripsiya, ma'noni detallashtirish, izohli tarjima vositasida ifodalash mumkin.

Avvalgi fasllarda hissiy holat fe'llarining semik tarkibi, ma'no ko'lami va munosabatlarini aniqlashtirdik. Shunga asoslanib ingliz tilidagi hissiy holat fe'llari o'zbek tilidagi variantlardan lug'aviy yoki ifoda semasi tarkibiga ko'ra farqlanishi mumkin deya olamiz. Tarjima amaliyotida bunday holat ikki leksema orasida ekvivalentlik me'zonining buzilishiga sabab bo'ladi. Faqat ingliz tilida mavjud bo'lgan hissiy holat ma'nosiga ega so'zlar tarjimasiga leksik yondashish mumkin, albatta. Bir so'zning faqat ingliz tiliga xos, o'zbek tilida muqobiliga ega bo'lmagan leksema sifatida ta'kidlash uchun dastlab lug'aviy va uslubiy ma'nodagi tafovutga e'tiborimizni qaratamiz. Masalan, ingliz va o'zbek tilida deyarli bir xil ma'noni ifodalaydigan ushbu hissiy holat fe'llarini quyidagi semik tafovutlar sabab to'liq

²Qarang: Postgate J. Translation and Translators. Theory and Practice. Lqn., 1922

³Qarang: Комиссаров В. Перевод как объект лингвистического описания // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М. : Междунар. отношения, 1978. С. 3–15. Catford J. The Linguistic Theory of Translation. Ldn., Oxford Univ. Press, 1965.

o'zaro muqobil deb bo'lmaydi. Ya'ni o'zbek tilidagi bir so'z ingliz tilidagi leksema ma'nosini to'liq qamrab olmaydi. Quyidagi leksemaning har bir alohida lug'aviy ma'nosi mustaqil so'z vositasida o'girilishi kerak. Qaysi so'zni tanlash esa kontekst nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Mustaqil ma'nolar bir-biriga yaqin bo'lsa ham aynan nutqiy voqelanishda, ya'ni qaysi so'z bilan birikkaniga ko'ra semantik tafovut yaqqollashadi.

To be fascinated

Lug'aviy ma'no	O'zbekcha muqobil	Tarjimaga kontekstual yondashuv
<i>to have complete interest</i>	<i>qiziqmoq, e'tiborni jalb qilmoq</i>	<i>Teenagers were fascinated of exponents in planetary museum. - O'smirlar planetariy muzeyidagi eksponentlarni qiziqish bilan kuzatishdi.</i>
<i>to be bewitched</i>	<i>sehrlanmoq, maftun bo'lmoq</i>	<i>Being fascinated by her melodic voice I was ready to listen her forever. - Qizning mayin ovozidan sehrlanib uni toabad eshitishga tayyor edim.</i>
<i>to be taken by admiration and respect</i>	<i>xurmat va ehtirom bilan hayratlanish his qilmoq</i>	<i>Students are fascinated by the way professors handle scientific lectures, how they follow subordination and show keen interest on independent opinion. - Talabalar ustozlarning mohirona ma'ruzalaridan, intizom va o'zaro hurmat tamoyiliga rioya qilishlari va mustaqil fikrga qiziqishlari sabab ularga nisbatan chuqur ehtiromda edilar.</i>
<i>to be impressed and obsessed⁴</i>	<i>ta'sirlanmoq, ta'siriga tushmoq</i>	<i>While creating this sculptire I was fascinated by the great ruins which remained through a millennium. - Bu haykalni yaratishda ming yil davomida saqlanib qolgan osori-atiqilardan ta'sirlandim.</i>

Aynan qaysi variantni tanlash nutq konteksti bilan birga barcha tarjima variantlarini bilish, har bir muqobil fe'ning valentlilik imkoniyatlaridan xabardorlikni talab etadi. Ma'lumki, zamonaviy tilshunoslikda so'zning ma'no va sintaktik valentliliigi ajratilgan. Birinchi turda so'zning ma'noga ko'ra birikuv

⁴ <https://dictionary.cambridge.org/>

imkoniyatlari nazarda tutilsa ikkinchisi soʻzning sintaktik vazifasiga koʻra qoʻllanish oʻrnini anglatadi. Shuningdek, valentlikning aktiv va passiv turlari mavjud. Passiv valentlik sintaktik va semantik birikuvning tobe qismida namoyon boʻladi. Aktiv valentlik esa birikmaning hokim boʻlagi xususiyatidir. Bir soʻz ham aktiv, ham passiv valent boʻla oladi. Boz ustiga soʻzlar kategoriya va individual valentlik imkoniyatiga ham ega. Kategoriya valentligi shu turkum, tur doirasidagi barcha elementlarga tegishli boʻlgani holda, individual valentlik soʻzning oʻzigagina tegishli xossa boʻlib qoladi.⁵ Yuqoridagi *to be fascinated* soʻzining semantik valentlik imkoniyatini quyidagicha tahlil qilish mumkin. Tafakkur va bilish jarayoniga oid kontekstda voqelanganda ushbu soʻz qiziqishni anglatadi, hissiyotdan koʻra koʻproq aqliy faoliyatga yaqin turadi. *To be bewitched* soʻzning romantik maʼno qirrasini ochadi va lisonda goʻzallik, yoqimlilik omillari bilan birikuv imkoniyatini hosil qiladi. Nutqda ushbu semaga ega soʻzlar bilan birikib maftun boʻlish holatini ifodalaydi. Sehrlanish va maftun boʻlish tafakkuriy jarayondan yiroq, oshiqlikning hissiy belgisi sifatida mavjuddir. Uchinchi maʼno esa kishining tashqi koʻrinishi kabi shakily omillarga emas xulq-atvor, gap-soʻz, hatti-harakat va isteʼdod, qobiliyatga nisbatan eʼtirof sifatidagi hayratni anglatadi. Bu sezgi organlari sabab uygʻonadigan tuygʻuni emas anglash va idrok etish natijasida yuzaga keladigan holatni ifodalaydi. Polisemantik soʻzning maʼnolari orasidagi nozik farqlanish undagi lisoniy birikuv imkoniyatlaridagi tafovut bilan dalillanadi. Shu sababdan maʼno tarkibi keng boʻlgan hissiy holat feʼllari tarjimasida aynan semantik valentlik xususiyatini eʼtiborga olish talab etiladi.⁶ Polisemantik leksemaning barcha maʼnolarini birvarakayiga qamrab oluvchi muqobil boʻlmagani holda undagi kontekstual maʼnoni oʻgirish, buning uchun soʻzning lisoniy valentlik imkoniyatlariga tayanish eng maʼqul yechimdir.

Aytish joizki, hissiyotni ifodalaydigan feʼllar faqat bir tilga xos, boshqalarida uchramaydigan fenomenal birlik deb eʼtirof etilishi mantiqqa zid. Inson sezgilari millati, dini, tili kabi ijtimoiy farqli belgilarga bogʻliq emas, hamma uchun umumiy. Xuddi shu singari hissiyotlar diapazoni, xilma-xilligi ham barchamizda aynandir. Toʻgʻri hissiyotni uygʻotuvchi omillar farqlanishi, bir omil turli tillarda soʻzlashuvchi ijtimoiy guruhlarda turlicha hissiyotni uygʻotishi mumkin. Biroq sabablar turfaligi bevosita hissiy holat feʼlining maʼnosini oʻzgartirib yubormaydi. Shuning uchun hissiy holat feʼllari tarjimasidagi leksik muammo maʼno tarkibining nomutanosibligi bilan cheklanadi. Ingliz tilidagi maʼno tarkibi keng boʻlgan yana bir necha feʼllarning har bir semasini farqli soʻz vositasida oʻgirish lozim. Masalan, *to be frustrated*, *to be anxious*, *to feel anguish* kabi salbiy konnotatsiyaga ega hissiy holat feʼllarida, *to worship*, *to be pleased*, *to be encouraged* ijobiy boʻyoqdorlikka ega leksemalar

⁵Скопинова Е. Виды лингвистической валентности как система 376 b; Humphreys R. Valency Changing Alternations in: K. Brown and J. Miller, Concise encyclopedia of grammatical categories. Elsevier, 1999

⁶Демидова С., Прокудина С. Полисемия английских глаголов// Сибирский государственный университет науки и технологий, 2019

tarjimasiga ham kontekstual yondashuv talab etiladi. Zero sanab o'tilgan so'zlarning atash semasida ma'no qavatlanishi kuzatiladi.

To be encouraged

Lug'aviy ma'no	O'zbekcha muqobil	Tarjimaga kontekstual yondashuv
To feel inspired and impressed by actions, people or events	ilhomlanmoq, ruhlanmoq	<i>Having spent vacation by high mountains, observing huge waves on the coastline Philip felt immensely encouraged - Ta'tilni baland qoyalarga yaqin, sohilda ummon to'lqinlarini kuzatib o'tkizgach Filipda jo'shqin ilhom hissi uyg'ondi.</i>
to feel confident and able to do something	qat'iyat his qilmoq	<i>I am encouraged to achieve the highest result from assessments. - Imtihonlarda eng yuqori natijani qayd etaman deb qat'iyatim oshdi.</i> ⁷

To be encouraged hissiy holat ifodasining ikki lug'aviy ma'nosi bir biriga uyqash va ayni vaqtning o'zida bir biridan sezilarli darajada farq qiladi. Birinchi ma'no natijani akslantiradi, ya'ni ilhomlanish biror harakat-holatga nisbatan reaksiya sifatida namoyon bo'ladi. Ikkinchi ma'no esa hissiy holatning sababiylik ma'no xususiyatini ochib beradi. Bunda qat'iy ishonmoq, qat'iyat his qilmoq, amin bo'lmoq holatlari kelajakda sodir bo'ladigan hatti-harakatga nisbatan turtki ekanligi aniqlashadi. Har ikki ma'no ham kontekstda ochilgan, bu misollar tarjimada nutqiy voqelanish sharoitiga qarab bir so'z turlicha o'girilishi mumkinligini asoslaydi.

To be obsessed

Lug'aviy ma'no	O'zbekcha muqobil	Tarjimaga kontekstual yondashuv
unable to stop thinking about something	tinimsiz o'ylamoq	<i>I was obsessed with the idea of taking up my fathers job - Otamning kasbini davom ettirish haqida tinmay o'ylar edim.</i>
To be too interested in	juda qiziqmoq	<i>After visiting an open day we got obsessed with new paramedical majors - Ochiq eshiklar kunidan keyin yangi parameditsina sohasiga qiziqishimiz ortdi.</i>
To worry	havotirlanmoq	<i>Since I saw her pale face from the window I was obsessed with her health. -</i>

⁷<https://dictionary.cambridge.org/>

		<i>Derazadan qizning rangpar yuzini ko'rib sog'ligidan havotirda edim.⁸</i>
--	--	--

So'zning birinchi va ikkinchi ma'nosi aqliy faoliyat bilan bog'liq holat. Uchinchi ma'no esa sof hissiy kechinma bo'lib bu sema nutq kontekstida kasallik so'zi bilan assotsiativ tarzda anglashiladi.

Natijalar va muhokama

Demak hissiy holat fe'llari tarjimasiga leksik yondashuvda ma'no qavatlanishi holatlari uchraydi, bunda tarjima variantini tanlash uchun fe'ning lisoniy valentlilik xususiyatlari va nutqiy voqelanishi inobatga olinishi shart. Ingliz tili leksik sathida polisemiya juda ko'p uchraydigan xususiyat ekanligini inobatga olsak fe'l tarjimasiga aynan shu tarzda yondashish asliyat va tarjima matni orasidagi ma'no ekvivalentligi, mazmun adekvatligi me'zonlari targ'ibini ta'minlaydi.

Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima jarayonida hissiy holat ma'nosi harakat fe'li+predlog vositasida ham ifodalanishi mumkinligini nazardan qochirmaslik kerak. Masalan quyidagi birikmalar o'zbek tiliga hissiy holat fe'li shaklida o'girilishi lozim. Ular lug'atlarda alohida leksik birlik sifatida keltirilmaslari, asosiy fe'ning ma'no turi shaklida ba'zan ilova qilinishi, ba'zida ilova qilinmasligi mumkin. Bu esa o'z navbatida tarjimadagi noaniqlik yoki yanglishishlar sababi bo'ladi.

To be taken by - qiziqmoq; sho'ng'ib ketmoq

To crack up - to'xtovsiz kulgu holati

Freak out - jahl qilmoq; g'azablanmoq

To bottle up - hissiyotni jilovlamoq, ichga yutmoq

To calm down - tinchlanmoq

Ushbu frazali fe'llardan ba'zilari hatto badiiy matnda ham kam uchraydi, shuning uchun ular aynan qanday ma'noni anglatishini faqat jonli muloqotni akslantirgan til korpuslaridan bilib olish mumkin. Ingliz tili korpuslari sirasida Corpus of contemporary American English mana shunday jonli nutq namunalaridan tashkil topganligi, badiiy asarlardan tashqari badiiy filmlar dialoglari, bloglar va ommabop jurnal maqolalaridan parchalar to'planganligi uni tarjimonlar uchun informativ bazaga aylantiradi.

Tarjimaning yana bir yondashuvi markazida grammatik struktura turadi. Bunda mutaxassis tarjima matnining grammatik qurilishi ravon va imkon qadar asliyatga yaqin bo'lishiga intiladi.⁹ To'g'ri, turli tizimli tillar bo'lgan ingliz va o'zbek tillaridagi matnlar orasida struktur aynanlikni ta'minlash imkonsiz. Biroq shunday bo'lsa ham asosiy gap bo'laklarini ayni vazifasiga ko'ra o'girish mumkin. Xususan, ingliz tilidagi hissiy holat fe'llarining bir xususiyatiga e'tibor qaratish lozim.

⁸<https://dictionary.cambridge.org/>

⁹Соколова Л. Грамматические трудности перевода с английского языка на русский / Соколова Л.А., Трофимова Е.П., Калевич Н.А. - Москва, 2008. - 352 с.

Ularning aksariyatida funksional polisemiya mavjud, ya'ni *to+infinitive* shaklida leksema muayyan hissiyotni uyg'otmoq ma'nosini ifodalaydi, *to be + participle* shakli hisni boshdan kechirmoq ma'nosini kasb etadi. Agglyutinativ ingliz tilida bunday ma'nolar so'z tarkibidagi affikslar ko'magida amalga oshadi. Tarjimon ushbu tafovutdan kelib chiqqan holda o'zbek tilidagi hissiy holat fe'lini orttirma nisbatda qo'llash yoki aniq nisbatda qoldirish variantidan birini tanlaydi. Bundan tashqari e'tiborda bo'lishi lozim funksional parametr fe'lining zamon kategoriyasidir. Ingliz tilida hissiy holat fe'llari aqliy faoliyat fe'llari singari zamon tuslanishida cheklangan. Masalan, *to love, to hate* kabi yorqin hissiy holatni anglatuvchi fe'llar *continuous tense (davomli zamon)*da qo'llanilmaydi. *To be + participle* qolipidagi hissiy holat fe'llaridan *to be amazed, to be frustrated* ham zamon cheklanishiga ega. Ingliz tilida ushbu fe'llarni shaklan davomiy zamonda qo'llash mumkin bo'lgani holda, bunda uslubiy g'alizlik kelib chiqishini inobatga olish kerak. O'zbek tiliga tarjimada bunday uslubiy cheklovga amal qilish shart emas, zero o'zbek tilida hissiy holatning davomiy zamonda qo'llanishi uslubiy xato deb qaralmaydi.

Ingliz tilidagi hissiy holat fe'llarining tarjimasidagi semantik va grammatik o'ziga xosliklarni ko'zdan kechirdik. Tarjimada funksional va ma'no ekvivalentligidan tashqari hajm mutanosibligi masalasi ham bor. So'zma-so'z uslubda asliyat va tarjima orasidagi hajm mutanosibligi katta ahamiyat kasb etadi.¹⁰ Biroq badiiy matn tarjimasida bunday tamoyil o'z dolzarbligini yo'qotadi. Masalan, ingliz tilidagi quruq, ratsional, syujetga tayangan bayon uslubini, ya'ni o'quvchini syujetdan chalg'itmaslik maqsadida tasviriy va emotsional elementlar bilan to'yintirilmagan matnni o'zbek tiliga o'g'irishda umumiy mazmunga ta'sir qilmagan holda biroz moslashtirish mumkin. Bunda matnda mavjud hissiy holat fe'llariga bo'yoqdorlik qo'shish uchun daraja ravishlari *o'ta, haddan tashqari, juda, biroz, sal* kabilar qo'shilishi tabiiy. Faqat tarjima matniga biror element kiritish matnning umumiy emotiv bo'yoqdorligiga zid bo'lmasligi lozim.¹¹ Garchi kontekstual-lingvistik nuqtai nazardan to'g'ri bo'lsa ham, matn umumiy mazmuni o'zgarishsiz qolsa ham kuchaytirish yoki susaytirish ma'nosi yuklanganda yozuvchining bayon uslubiga ma'lum darajada putur yetadi.

Xulosa: Hajm nomutanosibligi hissiy holat fe'lini birikma sifatida, yoki birikma ma'nosini bir so'z shaklida o'g'irganda ham yuzaga keladi. Asliyatga nisbatan bunday yondashuv noo'rin bo'gani bilan, ingliz tilidagi matnni o'zbek auditoriyasiga moslashtirish uchun qo'llanishi mumkin. Tarjimada birikma yoki iboradan foydalanish uchun faqat ma'no mutanosibligi yetarli asos bo'la olmaydi. Muayyan ibora yoki birikmani kiritishdan avval uning kimning nutqida bo'lishi, ma'lum bir

¹⁰Максименко О. Прагматика транспозиции и адаптивного транскодирования // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2018. – Т. 15, вып. 1. – С. 64–68.

¹¹Харитонова Е. Социолектная специфика текста в контексте художественного перевода // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2018. – Т. 15, вып. 1. – С. 84–89.

vaziyatda ko'zga tashlanadigan ijobiy yoki salbiy ruhiyatga qanchalik mosligi, agar personaj nutqida bo'lsa yosh, ijtimoiy kelib chiqish, kayfiyat, shaxsiy munosabat va so'zlashish uslubiga qanchalar muvofiqligi ham inobatga olinishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Языки русской культуры, 1996.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. - М.: Наука, 1974.
3. Шмелев А. Д. Русский язык и внеязыковая действительность. - М.: Языки славянской культуры, 2002.
4. Wierzbicka A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals. - Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
5. Levin B. English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation. - Chicago: University of Chicago Press, 1993.
6. Kövecses Z. Emotion Concepts. - New York: Springer, 1990.
7. Fillmore Ch. J. Frames and the Semantics of Understanding. - Quaderni di Semantica, 1985.
8. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. - Тошкент: Фан, 2006.
9. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили лексикологияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
10. Йўлдошев Б. Ўзбек тилида феъллар семантикаси. - Тошкент: Университет, 2010.